

**CHILDREN'S RIGHTS PROTECTION
FROM LEGAL, PEDAGOGICAL
AND PSYCHOLOGICAL PERSPECTIVE**

editors

Jacek Mrozek, Oksana Homotiuk, Oksana Koval

Scientific Editors

Dr mult. Jacek Mrozek, Professor Oksana Homotiuk,
Doktor Oksana Koval

Reviewers

Галина Мешко

(Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка)

Володомир Чайка

(Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка)

Marta Osuchowska

(Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie)

Cover design, DTP

Jacek Mrozek

ISBN 978-83-61605-55-3

Centre for Eastern Europe Research UWM in Olsztyn
Centrum Badań Europy Wschodniej UWM w Olsztynie

Printing: Zakład Poligraficzny UWM w Olsztynie

Table of Contents

Андрій Крисоватий, Передмова	9
Андрій Гірняк, Ігор Сінькевич <i>Психологічні особливості соціальної взаємодії та адаптації дітей-сиріт й дітей позбавлених батьківського піклування у ЗВО України</i>	11
Георгій Попов <i>Першочергові заходи захисту дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, вчиненого із використанням електронних засобів комунікації</i>	27
Ірина Левандовська <i>Improvement of students' communicative competence by increasing motivation in learning foreign languages</i>	37
Ірина Недошитко <i>Законодавчо-правові основи регулювання інформаційної діяльності в Україні</i>	45
Коча Інна Анатоліївна <i>Інноваційні підходи до формування громадянських та соціальних компетентностей здобувачів освіти Нової української школи</i>	55
Ганна Рідкодубська <i>Особливості педагогічної роботи з дітьми, які зазнали насилля в сім'ї</i>	67
Зоряна Крупник <i>Соціально-педагогічні умови формування відповідального ставлення до особистого здоров'я у дітей притулків для неповнолітніх</i>	73
Ірина Шкіцька <i>Активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів в умовах інформаційного суспільства: проблеми та шляхи їх вирішення</i>	81
Олена Коноплицька <i>Права та свободи в інформаційно-комунікаційній діяльності сучасної людини</i>	91
Тетяна Надвична <i>Психологічні механізми забезпечення психічного здоров'я особистості в умовах стресу</i>	99
Оксана Коваль, Марія Мудрак <i>Інклюзивна освіта як гарантія права на освіту дітей з інвалідністю</i>	109

Ірина Шкіцька

Західноукраїнський національний університет (Тернопіль, Україна)

ORCID: 0000-0002-0252-8111

Активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів в умовах інформаційного суспільства: проблеми та шляхи їх вирішення

Питання активізації пізнавальної діяльності дітей і молоді є актуальним у будь-який час, але особливої гостроти ця проблема набула у XXI столітті. Якість освіти прямо пов'язана з економічним і культурним розвитком країни загалом, розумні та здібні діти, які мають запал до навчання, є гарантом майбутнього процвітання країни та стабільності суспільного розвитку. Під впливом мінливого суспільства навчальна мотивація не просто набуває особистісного характеру, але й стає джерелом різних видів діяльності, тому проблема підвищення рівня мотивації учнів до навчання залишається значущою для педагогічної науки¹. З огляду на це наша розвідка є актуальною та зумовлена потребами сучасного інформаційного суспільства.

Мета дослідження — з'ясувати причини втрати інтересу до навчання в сучасних дітей шкільного віку, виявити фактори, які підсилюють небажання вчитися, а також окреслити шляхи вирішення проблеми.

Мотивація є психологічною внутрішньою характеристикою особистості, що виявляється в діяльності особи та її ставленні до навколишнього світу. Діяльність зі слабкою мотивацією неефективна. Процес навчання повинен викликати в учня позитивне ставлення та спонукати його до навчання. Зауважимо, що мотиви до навчання в дітей різного шкільного віку можуть бути різними, адже характер мотивації зазнає змін із віком, що зумовлено психофізіологічними особливостями віку, рівнем оволодіння операційним спектром навчальної діяльності, тому й підходи до активізації інтересу до навчання у школярів різних вікових категорій різнитимуться.

У цій розвідці ми не акцентуватимемо увагу на цих відмінностях, а окреслимо загальні причини зниження інтересу до навчання й визначимо

¹ Н.Ф. Ефремова, А.А. Хусейнова, Мотивация как ценностный феномен образовательной деятельности. *Современные наукоемкие технологии*. 2020. № 4. С. 169. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_42755838_44230325.pdf (дата обращения: 10.12.2020).

шляхи активізації навчальної діяльності школярів. Під останньою розуміємо процес стимулювання учнів до енергійного, цілеспрямованого навчання, що передбачає розумову активність і покращення якості навчального процесу, розвиток творчого та критичного мислення, долання пасивності, апатичності, стереотипності дій тощо.

Здійснивши аналіз стану сучасної шкільної освіти в Україні та враховуючи думку учнів різного віку та їх батьків про якість освітніх послуг у загальноосвітніх школах, до проблем зниження інтересу до навчання можна віднести наступні.

Доступність навчальної інформації. Навчальна інформація перестала бути дефіцитною. Сучасний учитель перестає бути основним джерелом знань, його функція в навчальному процесі змінюється: він є модератором навчального процесу, зацікавлює, надихає, мотивує, коригує, формує навчальну траєкторію. З огляду на сказане учитель сьогодні повинен більшу увагу приділяти розвитку емоційного інтелекту учнів, а також взаємодіяти з учнями на засадах рівності та співпраці.

Рекомендації батькам: записати дитину в бібліотеку та регулярно стимулювати її інтерес до читання. Ліміт на використання бібліотечної книги «запускає» в дію маніпулятивний принцип дефіциту: дитина має обмежений час на користування нею, що стимулюватиме її до читання.

Погана запам'ятовуваність інформації з екранів електронних пристроїв. Читання з екрана комп'ютера, планшета чи смартфона не тільки негативно впливає на здоров'я учня, — інформація, сприйнята в такий спосіб, погано запам'ятовується: у мозку мало зачіпок для утворення асоціацій порівняно з читанням традиційної книжки (запах, тактильні відчуття і под.). До того ж усвідомлення учнем постійної доступності інформації — у будь-яку хвилину він може знайти потрібну інформацію в Інтернеті чи своєму пристрої — робить запам'ятовування підсвідомо непотрібним. Усе це, підсилене ще й тим, що сьогодні учні все менше і менше виконують письмових завдань, розглядають їх як нецікаві та несучасні (ідеться про конспектування, виконання вправ, написання творів тощо), призводить до того, що результати навчання не є задовільними, а тому демотивують учнів.

Рекомендації: учителі повинні заохочувати учнів до використання паперових версій підручників і книг, створювати цікаві письмові завдання, у різний спосіб тренувати пам'ять школярів.

Низька мотивованість до роботи вчителів. Ставлення вчителя до своєї професійної компетентності є основним елементом його ефективності².

² J. Lupart, Ch. Webber, Canadian Schools in Transition: Moving From Dual Education Systems to Inclusive Schools. *Exceptionality Education International*. 2012. Vol. 22. № 2. P. 31.

Стомлений додатковою роботою (наприклад, репетиторством, виховною чи паперовою роботою) учитель не віддається належним чином викладанню на уроках. Невисокий рівень емоційності вчителя, його байдужість до навчальної дисципліни, небажання шукати нові підходи до сучасних учнів, урізноманітнювати навчальний процес, використовувати нові форми і методи навчальної діяльності, упереджене ставлення до новітніх інформаційних технологій негативно позначаються на якості освітніх послуг та, відповідно, на навчально-пізнавальній діяльності учнів. Зазначимо, що саме використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі має значні дидактичні можливості для активізації пізнавальної діяльності³.

Шляхи вирішення проблеми — проведення політематичних тренінгів для вчителів (*Як попередити вигорання на роботі, Джерела натхнення сучасного вчителя, Як оволодіти мистецтвом надихати інших, Як гаджет учня зробити другом вчителя, Як розвивати емоційний інтелект і под.*), мотивування їх до роботи, моніторинг якості надаваних освітніх послуг тощо.

Домінування авторитарних форм і методів педагогічної роботи вчителів. Виходячи з традиційного погляду на роль учителя в освітньому процесі, що дотепер є доволі популярним у сучасних українських школах, учитель передусім повинен уміти тримати дисципліну на своїх уроках. Залякування учнів, підвищення голосу на них, тримання класу в напрузі протягом уроку — ці та інші вияви авторитарного стилю викладання не сприяють розвитку допитливості учнів і підсиленню їх інтересу до навчання.

Рекомендації: проведення тренінгів з учителями, які дають інструментарій для ефективних у сучасних умовах форм взаємодії з учнями, показують переваги демократичних стилів керування навчальною діяльністю учня.

Негнучка і непрозора політика оцінювання результатів навчальної діяльності учнів. Оцінювання за суттю має навчальний ефект. Мета навчання визначальна не тільки для навчання, але й для оцінювання його результатів⁴. Так, проведення атестацій сприяє розкриттю пізнавального потенціалу учня, посиленню його пізнавальної активності, відповідальності

³ С.О. Лещук, Навчально-інформаційне середовище як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів старшої школи у процесі навчання інформатики : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2006. с. 7; К.І. Словак, Інформаційно-комунікаційні технології активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів. *Науковий вісник Донбасу*. 2011. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2011_3_13 (дата звернення: 12.12.2020).

⁴ M.S. Masuku, O.I. Oloyede, V.L. Kelly, Theachers' use of informal formative assessment in senior secondary school chemistry classrooms in Swaziland. *International Journal of Research. Granthaalayah*. 2019. Iss. 7(1). P. 350. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.2558472> (last accessed data: 12.12.2020).

за отриманий результат⁵. Техніки формувального оцінювання базуються на таких методичних принципах, як а) систематизація, диференціація і прогнозування освітніх цілей; б) безперервний моніторинг навчальних досягень самим учнем; в) зворотний зв'язок між учнем і вчителем; г) оцінювання не тільки результатів, але й самого процесу навчання; д) критеріальність і неформальність оцінки⁶. Більше того, застосування «різних стратегій формувального оцінювання не тільки сприяє росту мотивації до навчання, але й створює стресостійке середовище, допомагає розвитку креативності та ініціативи, самодисципліни, посидючості, уміння самостійно планувати свою навчальну діяльність, забезпечує умови для автономного навчання⁷.

Але все частіше сучасні школярі нарікають на неможливість перескласти оцінку на вищій бал, необґрунтованість оцінок, зниження оцінки учня за його поведінку та інші аспекти діяльності, прямо не пов'язаної з навчальною, суб'єктивність оцінки учителя та його упереджене ставлення до учня, високе оцінювання діяльності за шаблоном і зниження балів за нестандартний підхід до виконання завдання тощо.

Шляхи вирішення проблеми — проведення тренінгів з учителями, присвячених питанням академічної доброчесності, приділення більшої уваги на педагогічних радах і зборах методичних об'єднань питанням методики викладання навчальних дисциплін, а також оцінювання результатів навчальної діяльності учнів; запровадження «гарячих ліній» / скриньок довіри для учнів, проведення регулярних анкетувань учнів щодо політики оцінювання результатів їхнього навчання вчителями.

Орієнтованість навчання на середнього учня та обмежене застосування диференційованого підходу до учнів, що, з одного боку, демотивує тих, хто відстає в навчанні, а, з другого боку, — здібних учнів, які нудьгують на заняттях і не можуть повною мірою розкрити свій потенціал. Ситуацію погіршує також переповненість класів. Так, у класах, де понад 30 осіб, учителю складно систематично і комплексно здійснювати зворотний зв'язок зі всіма, знайти підхід до кожного учня, а також підтримувати дисципліну, не вдаючись до авторитарних методів.

⁵ О.О. Горшкова, Совершенствование контроля знаний как условие формирования познавательной активности студента. *Успехи современного естествознания*. 2007. № 3. С. 41.

⁶ О.Н. Шаповалова, Н.Ф. Ефремова, Применение технологии формирующего оценивания на уроках естественно-научного цикла в основной школе. *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*. 2020. № 3 (март). С. 18. URL: <http://e-koncept.ru/2020/201017.htm> (дата обращения: 13.12.2020).

⁷ M. Babaee, M. Tikoduadua, E-portfolios: a new trend in formative writing assessment. *International Journal of Modern Education Forum (IJMEF)*. 2013. Vol. 2. ss. 2. P. 52.

Рекомендації для вчителів: активніше застосовувати індивідуальний підхід до навчання, давати посильні завдання для учнів, які відчувають труднощі в засвоєнні матеріалу, розробляти ускладнені форми індивідуальних завдань для здібних учнів, налагодити співпрацю з кожним учнем у класі, систематично здійснювати зворотній зв'язок тощо.

Навчальна перевантаженість учня, що передусім виявляється у великій кількості навчальних дисциплін і, відповідно, уроків на день, а також великих обсягах домашніх завдань. Особливої уваги, на нашу думку, потребують аналіз домашніх завдань, які пропонуються учням, а також моніторинг якості навчальної літератури, за якою здійснюється навчання в закладах освіти.

Великий обсяг завдань і їх одноманітність (наприклад, надмірне захоплення вчителів проектами, комп'ютерними презентаціями, есе), невідповідність завдань інтересам сучасного учня, нерозумні часові межі на їх виконання, нерівномірність у розподілі домашніх завдань, відсутність зразків і майстер-класів із виконання творчих завдань призводять до того, що учні виконують завдання з неохотою, невчасно або підходять до виконання завдань нетворчо, удаються до плагіату, що в підсумку спричинює незадовільні результати, які, у свою чергу, негативно позначаються на їх пізнавальній активності.

Стосовно навчально-методичної літератури зауважимо, що підручники для школярів є складними для певних вікових категорій (ідеться як про змістове наповнення, так і мову викладу матеріалу, термінологію тощо), містять багато фактичної інформації та відзначаються надмірною політематичністю, яскраво вираженим теоретичним характером, відстають від розвитку сучасних інформаційних технологій і характеризуються низьким прикладним характером.

До того ж із року в рік у навчальній літературі спостерігаються невинуваті повтори і дублювання тем, що теж вбиває інтерес до навчання. Політематичність, про яку йшлося вище, спричинює те, що все менше часу на уроках відводиться на закріплення навчального матеріалу, що теж погіршує результати навчання учнів і демотивує їх.

Шляхи вирішення проблеми:

- 1) створення актуальних, різноманітних, творчих цікавих сучасним дітям завдань для аудиторної та самостійної роботи;
- 2) виважений підхід до розроблення навчальних програм і формування змісту підручників, за якими навчаються школярі, зокрема з урахуванням вікових особливостей сприйняття інформації, розвитку новітніх технологій та відповідності запитам інформаційного суспільства;
- 3) збільшення часу на закріплення навчального матеріалу;
- 4) запровадження навчальних підходів, які передбачають систематичну актуалізацію попередньо набутих знань.

Недостатньо розвинуті навички самостійного навчання. В умовах сучасного суспільства, яке швидко змінюється, гнучкість, адаптивність і здатність швидко вчитися самостійно є надзвичайно важливими, але, як влучно зауважила дослідниця Т. Б. Кропочева, «людина може бути здатною до самоосвіти, якщо вона володіє навчальною діяльністю»⁸.

Рекомендації вчителям і батькам — здійснювати поетапне привчання школяра до самостійної навчальної діяльності, чітко окреслювати цілі та кінцевий результат навчання, стимулювати посидючість і зосередженість на цьому процесі, дотримуватися розумного балансу між навчальною діяльністю із супроводом і без нього.

Інформаційна перенасиченість учнів, спричинена їх перебуванням у соціальних мережах / перед екраном телевізора. Проводячи левову частину вільного часу за комп'ютерними іграми, у соціальних мережах чи біля телевізора, діти втрачають відчуття часу і, як наслідок, — виявляють низькі навички самоорганізації, потребують тренінгів із тайм-менеджменту. Несфокусованість на виконанні домашнього завдання, розпорошеність уваги учня, який постійно відволікається на повідомлення із соцмереж, телефонні дзвінки, телевізійні передачі, музику і под. не сприяють осмисленню навчального матеріалу, призводять до поганого запам'ятовування інформації, спричиняючи негативне ставлення до навчального процесу в цілому. Також слід зауважити, що недостатня фізична активність учнів і їх низька залученість до фізичної праці негативного позначається на роботі мозку і, відповідно, на здатності вчитися.

Рекомендації: батьки та вчителі повинні, з одного боку, заохочувати учнів використовувати гаджети в навчальних цілях, а з другого, — обмежувати час дітей за комп'ютерними іграми та безцільним Інтернет-серфінгом (ідеться про так звані «інформаційні дієти»). Залучення учнів до фізичної праці (особливо в школі), організація виховних заходів «без смартфона», пропагування здорового способу життя, заохочення учнів до фізичної активності, а також формування інтересу до хобі, що стимулюють роботу мозку і розвивають креативність (різні види спорту, рукоділля, авіа-моделювання, гра на музичних інструментах тощо) дадуть змогу «відірвати» учнів від пасивного споживання беззмстовної інформації в соцмережах, істотно підвищити результативність їхньої навчальної діяльності та стимулювати інтерес до неї.

Брак практичних знань, які можуть бути використані учнем у подальшому житті. Мотивація навчальної діяльності пов'язана не тільки зі змінами культури, запитами суспільства на якість освіти, ціннісними орі-

⁸ Т.Б. Кропочева, Активизация учебной деятельности младших школьников на уроках природоведения: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02: Красноярск, 1999. С. 3.

ентирами, технічним прогресом, змістом і рівнем складності знань, а також із можливостями їх застосування в майбутній професійній діяльності⁹. Шкільну та вищу освіту в Україні відрізняє енциклопедичність знань, теоретичність і відірваність від реалій сьогодення. Наприклад, сучасний учень п'ятого класу, який повинен до дрібних подробиць знати будову комах різних видів, не уявляє, як він зможе використати ці знання в майбутньому.

Шляхи вирішення проблеми:

- 1) перегляд навчальних планів і навчально-методичної літератури з позицій практичного використання в реальному житті;
- 2) учителі на початку кожної теми повинні пояснювати значущість тих чи інших знань і навичок, окреслювати шляхи їх застосування в дорослому житті та майбутній професійній діяльності.

Недостатня увага до розвитку емоційного інтелекту учнів та їхніх комунікативних навичок. Будучи соціальною істотою, людина без спілкування не може бути здоровою та гармонійною. Той факт, що сучасні учні надають перевагу віртуальній формі неформального спілкування, що знаходить вияв в обміні повідомленнями, негативно позначається на розвитку їхнього емоційного інтелекту й не сприяє підвищенню їх навчально-пізнавальної активності. До того ж комунікативні навички напряму пов'язані з успішністю учнів¹⁰. Не секрет, що учні, які мають друзів у школі, є більш мотивованими до навчання й краще вчать.

Шляхи вирішення проблеми: учителі на заняттях повинні:

- більше уваги приділяти розвитку комунікативних навичок учнів, стимулювати їх до висловлення своєї думки;
- використовуючи елементи методу коучингу, розвивати критичне мислення учнів;
- формувати сприятливий соціально-психологічний клімат у шкільному колективі, наприклад, організовувати позашкільні заходи, що передбачають активне неопосередковане неформальне спілкування, розвивають уміння розбиратися в людях і вибудовувати ефективні комунікативні стратегії тощо.

Таким чином, до причин зниження навчально-пізнавальної активності сучасних учнів можна віднести доступність навчальної інформації, погану запам'ятовуваність інформації з екранів електронних пристроїв, низьку мо-

⁹ Т.Б. Кропочева, Активизация учебной деятельности младших школьников на уроках природоведения: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02: Красноярск, 1999. С. 3.

¹⁰ Н.Ф. Ефремова, А.А. Хусейнова, Мотивация как ценностный феномен образовательной деятельности. *Современные наукоемкие технологии*. 2020. № 4. С. 169. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_42755838_44230325.pdf (дата обращения: 10.12.2020).

тивованість до роботи вчителів, домінування авторитарних форм і методів їх педагогічної роботи, негнучку і непрозору політику оцінювання результатів навчальної діяльності учнів, обмежене застосування вчителями диференційованого підходу до школярів, навчальну та інформаційну перевантаженість учнів, теоретичний характер освіти та недостатню увагу вчителів до розвитку емоційного інтелекту учнів та їхніх комунікативних навичок.

З огляду на сказане сьогодні в Україні перегляду потребують навчальні плани, програми та навчально-методична література, за якою навчаються школярі. Дирекція закладів освіти повинна особливу увагу приділяти питанням формування класів і кількості учнів у них, добору кадрів, підвищенню кваліфікації вчителів відповідно до запитів суспільства та розвитку сучасної педагогіки, мотивуванню педагогічних працівників і моніторингу якості надаваних у закладі освітніх послуг. Не менш важливим є здійснення політики ставлення до людських ресурсів як до основних ресурсів школи.

В умовах інформаційного суспільства вчителям слід активніше застосовувати індивідуальний підхід до навчання учнів, стимулювати їх самостійність у навчальній діяльності, виявляти більше ентузіазму до роботи, використовувати різні форми педагогічної інтеракції, дотримуватися прозорої та добросчесної політики оцінювання результатів навчання учнів, мотивуючи їх до вивчення тих чи тих дисциплін й розвиваючи їхній емоційний інтелект, а також налагоджувати співпрацю з кожним учнем і систематично здійснювати зворотній зв'язок.

Для підвищення інтересу своїх дітей до навчання сучасні батьки повинні проводити більше часу з ними, заохочувати їх до відвідування спортивних секцій, гуртків із рукоділля, мистецьких студій, привчати до активних форм відпочинку, заохочувати до безпосереднього спілкування з однолітками, прищеплювати інтерес до читання, позиціонувати навчально-пізнавальну діяльність не стільки як обов'язкову, скільки як захопливу, значущу та корисну.

* * *

Intensification of educational and cognitive activities of students in the information society: problems and ways of their solution

(summary)

The article is devoted to clarifying the reasons for the low educational and cognitive activity of modern students. The author monitors the relationship between a decrease in interest in learning with the development of the latest information technologies, information overload of students, the quality of curricula and educational

and methodological literature, patterns of educational tasks, the policy of assessing student's learning outcomes, approaches to teaching and low motivation of teachers.

The author has made an attempt to outline ways of solving the problem in the conditions of Ukrainian educational realities and comes to the conclusion that the curricula, programs as well as educational and methodical literature for studying of schoolchildren in Ukraine require revision and updating; the administration of schools should pay special attention to the choice of personnel, improving the qualifications of teachers in accordance with the needs of society and the development of modern pedagogy, motivating teachers and monitoring the quality of educational services provided in the institution, forming classes and regulating the number of students in them.

Recommendations for teachers provide for the more active application of an individual approach to teaching students, showing greater enthusiasm in work, using various forms of pedagogical work, adhering to the principles of honest and respectable policy of assessing students' learning outcomes, motivating them to study different academic courses, focusing on development of their emotional intelligence, establishing cooperation with each student, as well as systematic implementation of feedback with them.

Список використаних джерел

- Горшкова О.О., Совершенствование контроля знаний как условие формирования познавательной активности студента. *Успехи современного естествознания*. 2007. № 3. С. 41.
- Ефремова Н.Ф., Хусейнова А. А. Мотивация как ценностный феномен образовательной деятельности. *Современные наукоемкие технологии*. 2020. № 4. С. 164-169. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_42755838_44230325.pdf (дата обращения: 10.12.2020).
- Кропачева Т.Б., Активизация учебной деятельности младших школьников на уроках природоведения: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02: Красноярск, 1999. 170 с.
- Лещук С.О., Навчально-інформаційне середовище як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів старшої школи у процесі навчання інформатики: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / наук. кер. Ю. С. Рамський; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2006. 20 с.
- Словак К.І., Інформаційно-комунікаційні технології активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів. *Науковий вісник Донбасу*. 2011. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2011_3_13 (дата звернення: 12.12.2020).
- Шаповалова О.Н., Ефремова Н.Ф., Применение технологии формирующего оценивания на уроках естественно-научного цикла в основной школе. *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*. 2020. № 3 (март). С. 13–27. URL: <http://e-koncept.ru/2020/201017.htm> (дата обращения 13.12.2020).
- Babae M., Tikoduadua M., E-portfolios: a new trend in formative writing assessment. *International Journal of Modern Education Forum (IJMEF)*. 2013. Vol. 2. ss. 2. P. 49–56.
- Lupart J., Webber Ch., Canadian Schools in Transition: Moving From Dual Education Systems to Inclusive Schools. *Exceptionality Education International*. 2012. Vol. 22. № 2. PP. 8-37.

Masuku M.S., Oloyede O.I., Kelly V.L., Teachers' use of informal formative assessment in senior secondary school chemistry classrooms in Swaziland. *International Journal of Research. Granthaalayah*. 2019. Iss. 7(1). P. 348–360. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.2558472> (last accessed data: 12.12.2020).